

ישיבת מרכז הרב – אחדות בין העדות

איגרת מכתב יד הראי"ה קוק

א. הקדמה

האיגרת הנדירה שלפנינו נוגעת בנקודה שורשית שעוררה מחלוקת בישוב הישן באותה תקופה – מחלוקות על רקע העדתיות בין האשכנזים לספרדים. באיגרת זו הראי"ה קוק מנסה להאיר את ישיבתו המרכזית העולמית באור חדש, בנוסף לכל החידושים שייצעד לה כפי שפרסם בכמות שונות. איגרת זו מתמקדת באחדות, ישיבת מרכז הרב כסמל לאחדות בין העדות, דבר שמהווה חלק משאיפות הגאולה וסיום הגלות.

התקופה היא תחילת המאה העשרים, הישוב הישן בירושלים מפוצל בין העדות השונות, והראי"ה מנסה ליצור תשתית ישיבתית לאיחוד הכוחות מהעדות כולם. לצורך הבנת האיגרת ומשמעותה המיוחדת נקדים כמה הקדמות להבנת התקופה. ראשית, הרקע ועומק המחלוקות על בסיס העדתיות בירושלים באותם הימים. שנית, נמען האיגרת, יוסף נבון, אדם בעל יכולות כלכליות ופוליטיות רבות שראה את האחדות כמשימה יסודית ומשמעותית בחייו.

לאחר הקדמות אלו, אציג את המשא ומתן בין הראי"ה ליוסף נבון ואת האיגרת המדוברת¹.

ב. הישוב הישן בירושלים

הישוב הישן (החל מתחילת המאה הי"ט) היווה את רובו של הישוב היהודי בארץ ישראל עד שנת תרע"ד (1914), ובעיקרו התמקד בארבעת ערי הקודש. הישוב היה מפוצל על פי חלוקה שבסיסה נקבע על פי ארצות המוצא. בראשית המאה היה הרכבו של הישוב הישן בירושלים מבוסס רוב ככולו על טהרת הספרדים². השלטונות

1. אודה לידידי הרב זאב נוימן שליט"א, שהאיר עיני בסוגיא זו, ואף סיפק בידי צילום ראשוני של האיגרת המרכזית והתרגומים מצרפתית.

2. על פי נתונים משוערים היו בירושלים בשנת 1800, כ-2200 ספרדים ומספר מועט של אשכנזים. רק שלושים ושש שנים אחר כך היו בירושלים 650 אשכנזים לעומת כ-2600 ספרדים. ראה י' בן-אריה, עיר בראי תקופה, א, ירושלים תשל"ז עמ' 318.

העות'מניים הכירו בעדה הספרדית בלבד ובראשה חכם באשי אשר שימש כנציג של כלל הישוב היהודי ובא-כוחו כלפי השלטונות.

הפיצול העיקרי (אך לא היחיד³) בישוב היהודי שרר בין אשכנזים שהגיעו לארץ, בעיקר מארצות אירופה, לבין הספרדים, שהיו בעיקרם מצאצאי היהודים שגורשו מספרד ויהודים שעלו מהבלקן ומארצות האיסלאם. בין שתי הקבוצות המרכזיות הייתה מתיחות רבה, שתי הקבוצות התפללו בנפרד, על פי נוסחי תפילה שונים, ובדרך כלל לא קיימו ביניהן קשרי נישואין. ניתוק זה ביטא גם תחושת עליונות שחלק מחברי הקבוצות חשו כלפי הקבוצה האחרת.

החל משנות השישים של המאה הי"ט, העדה הספרדית היתה שרויה בתהליך של צמצום תחומי שליטתה. ניטל ממנה המונופול על מקורות הכנסה מרכזיים כגון עזבונות, קבורה ושחיטה. מנגד, העדה האשכנזית ריכזה את מאמציה בהרחבת תחומי שליטתה ועצמאותה. הבקיעים בסמכויותיה של העדה הספרדית יחד עם גידולה המספרי המתמיד⁴ של הפזורה האשכנזית והגדלת הכנסותיה, הציבו את העדה האשכנזית בעמדה עדיפה בעשור האחרון של המאה הי"ט.

אחד המוקדים למחלוקת בין העדות היה כספי החלוקה. באותם ימים אנשי הישוב הישן התקיימו מכספים שהגיעו מתרומות, עזבונות ונדיבים שונים. כאמור, בשל התמורות, כספי החלוקה שחולקו על ידי כולל הקהילה הספרדית היה קטן משיעור הכספים שחולקו על ידי כולל הקהילות האשכנזיות. בשל כך, רוב פרנסתם של בני הקהילה הספרדית לא התבססה על כספי החלוקה ורבים מהם התפרנסו למחייתם מעבודת כפיים. לעומתם, רבים בקהילה האשכנזית לא עבדו למחייתם אלא הקדישו את זמנם ללמוד תורה, ופרנסתם נשענה לחלוטין על כספי החלוקה, דבר שעורר מתח רב⁵.

יתרה מזאת, העדה האשכנזית המשיכה לתבוע נתח מהבכורה שנותרה בידי הספרדים - מינוי סגן חכם באשי אשכנזי, והאצלת חלק מסמכויות החכם באשי עליו⁶. מנגד, העדה הספרדית שאפה להכרה בזכותה לתבוע לעצמה אחוז נכבד מכלל ההכנסות

3. הפיצול הפנימי בקהילות אשכנז היה בן חסידים למתנגדים. החסידים היו מפוצלים בין קבוצות חסידיות שונות. כל אחת מקבוצות אלה העבירה את כספי החלוקה לאנשיה בנפרד באמצעות ארגוני ה"כוללים". הפיצול הפנימי בקהילה הספרדית התחלק ע"פ ארצות מוצאם, צאצאי מגורשי ספרד, בוכרים, פרסים ותימנים.

4. י' בן-אריה שם, עמ' 401.

5. ראה בספר "הלאומיות המודרנית וראשית הציונות" (יגאל משעול; הוצ' היי סקול) ובפרק ההעשרה שם.

6. ראה 'חבצלת' 28, אייר תרנ"א.

שהגיעו מן התפוצה היהודית החדשה שהתרכזה מחוץ לאירופה. העימות בין שתי העדות היה לממש.

הטיב לתאר זאת אליעזר בן יהודה בעיתונו "הצבי"⁷:

הגדולה בצרות היהודים בכל מקום שהם כי אין אחדות ביניהם, ושבעתיים ירע הדבר הזה ליהודים בארץ ישראל. שתי קהילות פה הספרדים והאשכנזים והן נבדלות אשה מרעותה לא במנהגים חיצוניים לבד כי גם בדרכי החיים ורגשי הלבב, עד כי כמעט היו לשני עמים... הפרוד הזה עמוק עמוק בלבכם ופעולתו הרעה נראה ברגשי הממשלה ועם הארץ (הערבים) נגדנו. כי הם כבר למדו להבדיל בינינו וקראו להספרדים 'יהודים' והאשכנזים בריה בפני עצמה בעיניהם וקראו לה 'שכנז'.

וכך גם כתב לאחר כמה שנים, באחד ממאמרי המערכת בעיתונו הנ"ל⁸, בו תיאר את המצב לאשורו:

מעמד עדת הספרדים עתה באמת שפל מאד... ואם לא יחוש ראשי עדת הספרדים לתקן את עניני עדתם, קרוב היום אשר... עדה אחרת מלאה כוח עלומים תנועה וחיים אשר הביאה אתה מאירופה עומדת נכונה ומזויינת לרשת את מקומה.

האווירה ברחובות ירושלים ובישוב הישן בכלל, הייתה מתוחה⁹. יש לציין שהדי המריבות והמחלוקות בישוב הישן נפוצו ברחבי העולם באמצעות העיתונות, והפכו את שאלת האחדות והשיתוף מבעיה פנימית ירושלמית לנושא שהעסיק חלקים ניכרים בעולם היהודי, ובעיקר את תומכיה של קהילת הישוב הישן שחפצו בשלום בית.

ג. יוסף (ביי) נבון - האיש

על רקע זה, נולד יוסף נבון. הוא היה השלישי בששת הילדים שנולדו לאליהו נבון ולרעייתו אסתר לבית אמזלאג. הוא נולד בירושלים בשנת תרי"ח (1858). יוסף נולד למשפחה ספרדית שורשית, שהוציאה מתוכם רבנים, מנהיגים ושליחי ציבור רבים. אביו אליהו, היה בא כוחה של העדה היהודית במועצת המחוז של ירושלים, ואמו

7. 14.11.1884 מאמר מערכת, עורך: אליעזר בן-יהודה.

8. הצבי מס' 3, ב' כסליו תרנ"א. דבריו של אליעזר בן יהודה, נכתבו מתוך כאב, ונראה שנטה לצדד בעמדת הספרדים.

9. ראה עוד נתן אפרתי, איחוד בין העדות בירושלים - שתי טיוטות ומקור, גלגולו של נוסח, קתדרה 28 יוני 1983, עמ' 63-76.

אסתר, הייתה אחותו של חיים אמזלג, סגן הקונסול הבריטי ביפו¹⁰. אחיו הבוגרים היו יהודה ורבקה, והצעירים היו זימבול, שרה וג'ויה.

בילדותו למד בתלמוד תורה של העדה הספרדית בירושלים, ולאחר בר המצווה נשלח למרסי שבצרפת, שם קיבל השכלה כללית. שנות חייו בצרפת אפשרו לו להתרשם מהישגי המודרניזציה, ונראה שהן העניקו לו השראה לתכנון פרויקטים לפיתוח בארץ-ישראל.

בשובו ארצה, הוא נישא לגישה פרומקין, ביתו של אלכסנדר-סנדר פרומקין (אחיו של ישראל דב פרומקין, הבעלים והעורך של עיתון 'חבצלת'). יש לציין שזו הייתה החתונה הראשונה בין העדות בישוב הישן בירושלים. במעשה זה התבטא דרכו של נבון לאיחוד בין העדות.

למחייתו הוא עסק במסחר ובנקאות והצליח מאוד. במקביל עסק רבות בבנין הארץ. ביחד עם דודו חיים אמזלג הוא סייע ברכישת קרקעות לייסוד המושבה פתח תקווה (בשיתוף עם ר' יואל משה סלומון ומיכאל כ"ץ) וראשון לציון¹¹, הקים שיכונים לעולים מתימן, סייע בייסוד שכונות שונות בירושלים: בית יוסף, מחנה יהודה (ע"ש אחיו יהודה), בתי נבון (למול שכונת שמעון הצדיק) וסוכת שלום¹².

בהמשך (1885) החל נבון להיות מעורב בעבודות ציבוריות. לאחר שלוש שנות משא ומתן באיסטנבול הוא קיבל זיכיון לבניית קו רכבת בין יפו לירושלים. על מפעלו זה קיבל נבון את התואר "בני" מטעם ממשלת טורקיה ובהמשך אף התמנה לקונסול פורטוגל בירושלים¹³.

בין שלל עיסוקיו הציבוריים של נבון, נושא האחדות בין העדות האשכנזית והספרדית בער בעצמותיו. לצורך זה הוא ניסה לארגן מפגשים ושיתופי פעולה שונים בכדי ליישר את ההדורים בירושלים. במאמר תקיף בעיתון 'חבצלת'¹⁴ קובל נבון על חוסר שיתוף הפעולה של עדות האשכנזים עם מגמת האחדות, וכך כותב:

10. יהודים בבית המשפט המוסלמי: חברה, כלכלה וארגון קהילתי בירושלים העות'מאנית: המאה התשע-עשרה/אמנון כהן בהשתתפות אלישבע בן שמעון-פיקאלי, אייל ג'ינאו, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשס"ג, עמ' 50.

11. כך העיד אברהם יערי שכתב (The Goodly Heritage 1958, יערי, עמ' 113): "לבונטין וחבריו ביקשו את עזרתו של יוסף נבון, יהודי ספרדי מירושלים ואת עזרתו של חיים אמזלג כדי לנהל עסקים עם מוכרי קרקעות בכוח, היות שהם לא הכירו את רוזי רכישת הקרקעות בארץ ישראל".

12. ראה עוד, יהודי המזרח בארץ ישראל ח"ב (גאון), תרצ"ח, עמ' 454-456.

13. ראה עוד, יוסף גלס, יוסף נבון ביי-מעורבותו בפיתוח ארץ-ישראל בשלהי המאה הי"ט, קתדרה 6 דצמבר 1992, עמ' 87-110.

14. חבצלת, כג, 3, חשון תרנ"ג.

בשובי ירושלימה עיר מולדתי ומולדת אבותי ואבותיהם הקדושים ז"ל... ואומר
אשימה לבי להטות לב ראשי העדה לתקן המעוותות האלה, לאחד את העדה
הקדושה אשר ב"ה גדלה ורבתה... להתאחד בלבביהם ולאחד כחותיהם לפעול
לטובת עדתם ועמם.

והוא מספר על ניסיון אחד מני רבות לארגן מפגש פיוס ואחדות:

דרשתי מאת ראשי המקהלות השונות להאסף יחדיו ולשמוע את טענותי ודברי,
וימלאו ראשי עדת הספרדים את חפצי ברצון, ולראשי עדת האשכנזים קראתי
ואין עונה. המה אך לזאת נאותו לשלוח לי שלשה אנשים לשאת וליתן עמהם...
הבנתי מבחירה הזאת כי לא לשלום פני ראשי עדת האשכנזים מועדת... כי אך
המה מגדילי הפרוד וההבדל בין ספרדים לאשכנזים.

והוא ממשיך בקריאה ציבורית:

אחי ובני עמי! הלא תדעוני, ותעידו עלי כי מיום עמדי על דעתי לא הבדלתי בין
ספרדי לאשכנזי, אם כי ספרדי הנני. ככוחי ויכולתי עבדתי לטובת עמי בלי
הבדל, הן בהיותי פה, והן בשבתי בהעיר בירת ממשלתנו וערי אירופא... מצב זה
לא יוכל המשך ונחוץ מאד לשנותו ולתקן את אשר עיוותו עד כה. נחוץ מאוד
לייסד ועד כללי בירושלים מספרדים ואשכנזים יחד, בו ישבו אנשי שם יראי
אלוקים שונאי בצע, אשר אליהם יבואו כל הכנסות העדה ועל פיהם תצאנה כל
ההוצאות... אז תסור מעליהם דיבת עם, וירום קרן ישראל היושב בירושלים,
עניים ישבעו לחם, אביונים לא ידעו מחסור...

את הדברים האלה היה לי לדבר באוזני ראשי העדה... ולכן בדרך הזה מגלה אני
דעתי ומטיף אמרי ואבקש את כל קוראי דברי אשר יש בידם לעזור כי יעזרוני
ויוציאו הדבר הזה לפעולה. יואילו נא כל אלה אשר המכשלה הזאת תחת ידם
לשים לב למצב הנוכחי ולתוצאותיו, וימהרו לשנותי כי אם לא יאותו לסול
מסילה לשלום... כי לא אשקוט ולא אנוח עד אשר אוציא בישע ה' את מחשבותי
זאת לפעולה. אשתמש בכל אמצעי המותר להציל עשוקים מיד עושקיהם.

יש לציין שקריאה זו הולידה פרי, ושנת תרנ"ה היתה שנת הכרעה במאמצים אלו
ובמהלכה נעשו נסיונות רצופים להביא לאחדות בין העדות. על אף החשדנות, ביום
כ' תמוז תרנ"ה הוקם "ועד האחדות", עליו הודיע החכם באשי לשלטונות. יש לציין
שהקמתו של ועד זה התקבלה בהפתעה רבה אצל רבים מתושבי ירושלים, כפי שכתב
עיתון המליץ¹⁵ כותב: "...כי בשעה שלא פילל איש, יצא ועד האחדות לפעולה". דבר
זה גרם להקמת אופוזיציה חזקה נגדו, התנגדות שבאה ברובה מהמגזר האשכנזי,

15. 'המליץ' 158, ט' אב, תרנ"ה.

מועד השחיטה. ועד השחיטה הצליח לקעקע את האמון בין הרבנים המובילים את ועד האחרות, דבר שגרם לעמעום השפעתו ולסגירתו¹⁶.

נכון איכר הון רב בעסקיו הרבים, ובעיקר בקו הרכבת, ולבסוף עזב את הארץ ועבר לפריז. יש לציין שאשתו ושלוש בנותיו נשארו בירושלים¹⁷. בפריז יצר קשר עם תיאודור הרצל, שבאותה עת התחיל לקדם את חזונו, וניסה לעניינו בתוכניות מעשיות לפיתוח הארץ. יוסף נבון נפטר בתרצ"ד (1934) בן 86 בפריז.

ד. תכתובות הראי"ה קוק – יוסף נבון – תכתובת מקדמית

פרקים אלו, הבנת הרקע והמתיחות בישוב הישן בירושלים יחד עם תיאור קצר של יוסף נבון תוך שימת דגש על השקעתו בתחום האחרות, הינם הרקע המתאים לעיון באיגרות הנדירות שלפנינו.

באיגרת הראשונה (מתאריך י"א טבת תרצ"א, להלן איגרת א') הראי"ה קוק מתאר לפני נבון את קשייה הכלכליים של ישיבת מרכז הרב, ובקשתו לסייע להחזקת הישיבה. יש לזכור, שתפקיד הראי"ה קוק כרב ראשי לארץ ישראל חייב אותו להמנע מניגוד אינטרסים ולדאוג לכלל עולם התורה. יתירה מזו, ניתן לשער שדווקא כדי להרחיק ממנו לזות שפתיים התאמץ הרב למען כלל הישיבות, יותר מפעולתו המעשית למען הישיבה (דבר זה משתקף, בין היתר, מכך שכל מי שכתב על נסיעת הרב לארה"ב בתרפ"ד מציין שעשה רבות עבור הישיבות בכלל אך בישיבתו ניכרת האכזבה שכמעט ונמנע להתרים עבורה). עובדה זו מקבלת חיזוק מסוים מתוכן מכתבו אל אחיו הרב דב קוק: "כה רבה טרדתי על דבר המוסדות בכלל ועל דבר מצב הנגועים באופן בלתי ישיר מהפרעות שלשניהם אין ועד העזרה פה חפץ להזדקק"¹⁸. רשימה מסודרת, שנמצאה בארכיון פרטי וכוללת שמות של מוסדות עזרה סוציאלית וישיבות דוגמת: בית היתומים דיסקין, הכנסת אורחים אשל אברהם, ועד הכללי, ישיבת חיי עולם, חינוך עיוורים ומוסדות רבים אחרים מוכיחה את דאגת הראי"ה קוק למוסדות שונים ולא רק לישיבתו¹⁹.

16. ראה נתן אפרתי, שם עמ' 66-67.

17. ממסמכים שנמצאו בתיקו האישי של נבון, אנו מוציאים ראיות לכך, שלמרות שעזב את הארץ ואת בני משפחתו, הוא המשיך לדאוג להם בתמיכה כלכלית וכד'. ראה בארכיון הציוני המרכזי תיק: A152/1.

18. מכתב מיום ג' תשרי תר"ץ. מקור המכתב בארכיון "בית הרב" תיק ישיבת "מרכז הרב".

19. רשימה זו כוללת למעלה מ-50 מוסדות דוגמת ישיבות ומוסדות עזרה סוציאלית. מקור הרשימה בארכיון הרב שלמה רענן. ראה עוד בספר 'חיים של יצירה', הרב ד"ר יוחאי רוזיק, פרק שני.

חודשים ספורים לאחר בקשה זו, ועוד לפני שנכון מספיק להשיבו, הרב מתעדכן שנכון מתעתד להקים או לתמוך במוסד תורני לתלמידים ספרדיים, ומציע לו במכתב מכ"ח ניסן תרצ"א (להלן איגרת ב'), להקים אגף שכזה בישיבתו המרכזית, תוך שיתוף פעולה בבניית תוכנית לימודים מתאימה. במכתב זה הראי"ה מתאר בפירוט את מעלות הישיבה, כמו כן הוא מציין שהישיבה פורחת ומתרכה בתלמידים עילויים, דבר שנתון במחלוקות עובדתיות והיסטוריות²⁰, וכך הוא כותב: "היא כבר מרכזת בתוכה קרוב למאה צעירים מצוינים, מבחירי הישיבות המפורסמות שבארץ ובגולה, עלויים מופלגים בעלי תריסין... מספר התלמידים, המתאימים בשעור קומתם הרוחנית להתקבל לישיבה עליונה זו, הולך ומתרבה ת"ל".

נכון משיב לראי"ה (להלן - איגרת ג') שהוא מעונין בשיתוף הפעולה המדובר, ואף עומד "לגמרי לרשותכם", כלשונו, יתרה מזאת, הוא כותב שאף סיפר על תוכניותיו בפרוטרוט לרב אברהם ורנר, ממקורכי הרב, וביקש להעביר מידע זה לראי"ה.

בתשובה לכך, באיגרת המרכזית, הרב מרחיב אודות הישיבה ומעלת האחדות בין האשכנזים לספרדים. נקודה זו מהווה חידוש גדול בירושלים באותם הימים, בהם כפי שראינו המחלוקת בנושא היתה עזה. הראי"ה מדגיש את החשיבות באי התבדלותם

20. כדוגמא, יש לציין את רישומיו של הסופר שבתי דון-יחיא, שנמנה עם וותיקי התלמידים בישיבת מרכז הרב, שמציין ביומנו מידע מעט שונה מהמתואר כאן, וכך כותב: "כשמונים בחורים בערך לומדים בישיבה. כולם מצויידים במטען תורני רב. מהם מבחורי הישיבות בפולין ובלטא. החלק הגדול שביניהם מלבד ידיעתם הגדולה בתורה לא זרים להם גם לימודי חול. מהם שגמרו גימנסיות ובתי ספר גבוהים ויבוא להשתלם בידיעות התורה. יש ביניהם כאלה שלא התחנכו אצל הורים דתיים, רק בנשמתם נותר ניצוץ שמשך אותם לחיים ישראלים אמיתיים והם התקוממו נגד הוריהם..." (דניאל ש. "הישיבה המרכזית העולמית", נתיבה, חוברת י"א-י"ב, י"ג ניסן תר"ץ עמ' 184-185). ראה להלן הערה 26, ציטוט מכתב המלצה מכת"י, המתוארך כנראה לשנת תר"צ, בו כתוב שבישיבה מאה עילויים. בפנקסי הראיה, ח"ד עמ' תקא, כתוב: "ות"ל שגם כעת למרות כל המעצורים שבאו לנו מצד האמצעיים המצומצמים ביחוד, הרי הישיבה קדושה המרכזית שלנו היא מתנוססת בתפארתה, שקידתם של כשבעים התלמידים בכלל..." בתמונת הישיבה מכסלו תרפ"ט, מצולמים יותר משמונים בחורים, ראו בשדה הראי"ה, כפר הרא"ה תשנ"א, עמ' 448 ויש מקום להבחין בין השנים השונות, בהן מספר התלמידים היה אחר, אולם בפנקסי הראי"ה לא מופיע איזכור של שנה, ואכמ"ל. וכך מספר תלמיד הישיבה, מאיר גורדון, אודות סגנון התלמידים שהיו בישיבה: "הייתי סטודנט באוניברסיטה ברוסיה ועם עלייתי ארצה עזבתי בית אמיד מאוד. לא הייתי דתי ורבים מקרובי התפלאו מאוד למראה עלייתי ארצה וחשבו: "מאיר בוודאי ישוב מסורו הוא עוד יחזור אלינו", ציטוט מראיון שקיים הרב ד"ר יוחאי רודיק, המרכז התיעודי, בית הרב, תש"נ; "ישיבת מרכז הרב התפתחותה ומגמותיה החינוכיות", עבודה לקבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת חיפה, ד"ר יוחאי רודיק, כסליו תשנ"ה.

של הספרדים ובמיזוגם עם התלמידים האשכנזים, דבר שלא היה מקובל בישיבות הישוב הישן, יחד עם לימוד משותף של תורת חכמי אשכנז וספרד. לדבריו, רעיון זה מהווה תיקון לגלות, משאיפת "חיינו המתחדשים בארץ קודשנו". הראי"ה רואה בנקודה זו נקודה משמעותית ובשל כך הוא מרחיב אודותיה ומנסה לשכנע את בן שיחו (המשוכנע גם ככה) בחשיבות הדברים. חשוב להדגיש, שהרב רואה בהקמת הישיבה אבן בנין יסודי בהקמת ובהפרחת התורה החדשה בישוב הישן, כחיבור בין העולמות (ראה באריכות בפנקסי הראי"ה ח"ד עמ' תעד ואילך).

יש לציין ששנים לפני שנכתבה האיגרת שלפנינו, הרב מזכיר באיגרת לרב טשרנוביץ מאודסה (מוכר יותר בכינוי "רב צעיר") את רצונו העז שאף תלמידים ספרדים ילמדו בישיבתו. וכך הוא כותב באיגרת משנת תר"ע²¹, כאשר הוא מסביר את יחודיותה של הישיבה ביפו בשונה מהאחרות באותה תקופה, בכך שהשיעורים הניתנים שם נאמרים בשפה העברית, וזאת בגלל שהוא מוכרח "להחיות את שפתנו יחד עם תחיית עמנו וארצנו", כלשונו. בהמשך האיגרת הראי"ה מציין כסיבה צדדית, אך כמובילה לענין מהותי, את ההכרח בדיבור בשפה העברית, וכך כותב:

וב"ה הרב הולך ומצליח, והתלמידים רואים סימן ברכה גם בעומקה של הלכה בשפה ברורה וחיה שלנו, לחדוות לבבנו. ברוך שומר הברית והחסד לעמו, אשר זיכנו לראות ככה בצמיחת קרן ישועתנו על אדמת קדשנו. וכן אקוה שיפותח הדבר גם בשיעור זה של הישיבה, ביחוד נקוה לפתוח זה כשיזדמנו לנו איזה תלמידים ספרדים, שזהו הכח היותר מכריח לדבר דוקא עברית. וב"ה שצרכי- החיים עצמם גם הם מניעים את כח תחיתנו הרוחנית לכל צדדיה.

במשך השנים, הראי"ה המשיך לעסוק בחשיבות הלימוד בשפה העברית, ולו בשל הצורך שתלמידים מכל העדות יוכלו ללמוד ולהתפתח בישיבה, כשאיפתו כאן. באיגרת שמתפרסמת בימים אלו (פנקסי הראי"ה ח"ד, תשרי תשע"ח, עמ' תק"ב), כותב הרב:

כל הלימודים והשיעורים מוכרחים להיות נלמדים דוקא בלשון הקודש, בשפתנו המיוחדת לנו, ביחוד בשובנו לארצנו, בלשון אשר תלמידים מכל העדות השונות, מכל הארצות והמדינות השונות יוכלו להבינה, ולהבין את הלימודים והנאומים וכל הלקחים והשיעורים אשר יאמרו בה²².

21. אגרות הראי"ה ח"א, אגרת שכה, ירושלים תשס"ב, עמ' שסג-ד.

22. באיגרת נוספת מכת"י מז' בכסלו תרפ"ו כותב הראי"ה רעיון מקביל, וכך כותב: "הישיבה שלנו מצטיינת בזה שכל השיעורים שלה הם נאמרים בלשון הקודש, המתאים מאד לישיבה כללית, ראויה להקיף את כל חלקי האומה, מכל הארצות, שיעורי הישיבה מצטיינים בהגיגה בסידורם..." (מקורו במרכז התיעודי בבית הרב, הובא באוצרות ראי"ה חלק ו, עמ')

שנים לאחר מכן (תר"צ) ועוד לפני התכתובת הנדירה שלפנינו, אנו מוצאים בעדויות כתובות של תלמידים שרעיון זה כבר קדם עור וגידים²³, והישיבה כבר שילבה תלמידים ספרדים (אם כי מועטים) יחד עם אשכנזים שלמדו יחדיו, כפי שמתאר הסופר שבתי דון-יחיא מתלמידי הישיבה הותיקים: "...מלבד מפולין וליטא, הרזבווארים התורניים הידועים, נמצאים בישיבה גם בחורים מגורג'י הנדחת ומהונגריה המתבוללת, מלטביא ומאשכנז, מאמריקה ומאנגליה. 'קבוץ גלויות' בזעיר אנפין, מאוחד לדבר גדול אחד - לימוד התורה בארץ ישראל"²⁴. מלבד הרעיון הערכי שהרב ראה בקיבוץ גלויות ובאחדות העדות, אי אפשר להתעלם מכך שאחת הסיבות ל"קיבוץ גלויות" זה היא הרשאת הסרטיפיקאטים שהראי"ה קוק, כרב ראשי, היה זכאי לתת לתלמידים מהתפוצות²⁵.

ניתן לשער שלמרות המחלוקת בישוב הישן, ההצלחה הראשונית בשילוב התלמידים האשכנזים והספרדים בישיבה, דרבנה את הרב במכתביו לנבון.

כמענה למכתב זה (להלן - איגרת ד'), נבון שולח לראי"ה מכתב מפורט על תוכניותיו הכלכליות, ועל אף חוליו הוא היה מעוניין להמשיך ולקדם את הפרויקט. יש לציין,

236, בסוף הערה 35 שם כשמתאר הראי"ה קוק את תכנית הישיבה לרי"צ הרץ, הרב הראשי של אנגליה).

23. יש לציין שברשימות מפורטות של תלמידי הישיבה מתקופת תרפ"ג-תרפ"ו, אנו מוצאים תלמידים בודדים (בלבד!) מעדות ספרד, ובהשוואה לשנים מאוחרות יותר לדוג' בשנת תר"צ ואילך (עפ"י עדויות, ולא עפ"י רשימות) נראה שיש יותר. ראה עוד ברשימות תלמידי ישיבת "מרכז הרב", המרכז התיעודי, בית הרב, ירושלים, באדיבות הרב ארי שבט.

24. דניאל ש. נתיבה שם. עדות נוספת לשילובם של תלמידים ספרדים בישיבה ניתן לראות מתוך ראיון שקיים הרב יוחאי רודיק עם ר' שמואל אריכא (מתוך הארכיון התיעודי בבית הרב), שהיה פעיל באצ"ל, שלמד בישיבה בשנים תרצ"ו-ח, שהזכיר שהיו בישיבה גם תלמידים ספרדים, ולמרות זאת, הרב חרל"פ לימד באידיש, אך טרח לחזור על דבריו בעברית עבורם, וכך לשונו: "אריכא: בישיבה הגדולה למדו תנ"ך וביום ראשון בערב הרב חרל"פ נתן שיעור במוסר מ- 7:00 עד 7:30 לפני מעריב בעברית (=בהבהרה אשכנזית). וביום חמישי לפני מנחה נתן שיעור בתלמוד בידיש ולא לאה שלא מבינים או אלה שרצו לחזור שוב הוא הזמין את התלמידים אליו הביתה אחה"צ ביום חמישי וחזר על זה חלק בידיש וחלק בהבהרה אשכנזית. ש. באיזה שנים? ת: אחרי פטירת הרב קוק, בתרצ"ו - ז' - ח'. כאמור, יש לציין שאין לנו עדויות ברורות לכמות התלמידים הספרדים שהשתלבו בלימודים בישיבה בתקופה זו, אך ברור שהיו, וזה היה הרעיון החדשני של הראי"ה שהתחיל לקרום עור וגידים.

25. הסרטיפיקאטים היו אישורים שהעניקו לבעליהם זכות כניסה לארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי. הרשיון ניתן במישרין מידי השלטונות או במסגרת מכסות שהוענקו לסוכנות היהודית. ראה הגדרה מפורטת אצל: תלמי א. לקסיקון ציוני, הוצ' ספריית מעריב, תל-אביב 1978 עמ' 260.

שבמקביל הרב שלח שליחים שונים לנכון, בכדי לזרזו ולקדם את רעיון הישיבה המאוחדת. ועל פניו נראה שהדברים נעצרו בשל בעיות תקציביות של נכון.

איגרת א' – מהראי"ה קוק ליוסף נכון

ב"ה, יום י"א לחודש טבת תרצ"א²⁶

מע"כ השר המפואר מבני ציון היקרים, מר יוסף ביי נכון הי"ו, פריז.

שלו' וברכה מקודש!

מתכבד הנני בזה להציג לפני מע"כ שי' את ידידנו הרה"ג מו"ה יהושע השיל אפשטיין הי"ו²⁷, אשר נדבה רוחו אותו, לקבל עליו את התפקיד המרומם, לבוא אל אחינו פזורי הגולה, ולעורר ולקבוע בהם את הקשר האידיאלי המקודש, ואת העזרה הרחבה לטובת מפעלנו הכביר "הישיבה המרכזית העולמית" הקדושה, בעיקו"ת ירושלם ת"ו.

ישיבתנו המרכזית העולמית הק', היא כבר מהמפורסמות שאינן צריכין ראייה, כבר נודע לרבים טיבה ויקרת ערכה, סדרי לימודיה והגות רוחה הנעלה והנקדש, המתגלה על בניה בונייה המסולאים באור תורה ודעת ד' ביתרון חכמה וכשרון, ישיבתנו הק' מתפתחת ומתקדמת באופן מזהיר תה"ל, לקראת השלמת צביונה השלם, בתור מרכז

26. הארכיון הציוני המרכזי תיק: A152/67/2

27. הרב יהושע העשיל עפשטיין, נאמנו של הראי"ה קוק, היה שד"ר הישיבה לחו"ל לגיוס כספים עבור הישיבה המרכזית. מצ"ב המלצה עבדו שנכתבה כנראה על ידי הרב לוי (מזכיר הישיבה) על דף לוגו של הישיבה. התאריך המשוער הוא תר"צ. ההמלצה מנוסחת בצורה מרגשת ומספרת על התפתחות הישיבה וצרכיה, וכנראה יועדה לאנשי דגל ירושלים. המכתב התקבל מעזבונו של הרב ד"ר מרדכי מרקוס כהן משוין, ונמסר לידי באדיבות ראש המרכז התיעודי בבית הרב, הרב ארי שבט (בכ 369) וז"ל: "...בידענו את רב חילו דמר לתוה"ק ואה"ק, ואת התיחסותו הידידותית המקודשת לכ"ק מרן אמו"ר, גאון ישראל וקדושו... הננו מתכבדים להציג בזה לפני מע"כ את ידידנו הרה"ג אוצר תו"י ורב פעלים, כש"ת מוה"ר יהושע העשיל עפשטיין הי"ו... הננו בזה לציין לשמחתנו ולשמחת כל ישרי לב אסירי התקוה לתקומת היהדות בארץ קדשנו, כי ישיבתנו המרכזית הקדושה עלתה במהלך חשוב של התגשמותה הממשית, והיא מרכזת כבר בתוכה קרוב למאה תלמידים מצוינים, בוגרי וגומרי הישיבות ומרכזי התורה המפורסמים שבארץ ובגולה כלה, בעלי תריסין עלויים מופלגים, השוקדים בשקידה עצומה בתוה"ק לכל מקצועותיה השונים, בהתאם לתכניתה הרחבה של ישיבתנו הק', והמה עתידים אי"ה להיות למגשימי שאיפותינו ותקוותינו בעזה"י, להרמת קרנה של תורה בהוד ותפארת ונושאי נס היהדות הנאמנה, לגאון עז שם ד' ותחית עם קדשו וחבל סגולתו. וכך משמשת כבר ישיבתנו הק' מעכשיו בתור מקום כנוס מרכזי ובית קבול ראשי לעלית כחות התורה ורכוזם בארץ הקדש, והיא עומדת אי"ה להיות למרכז תורה עולמי, בהנתן לה כל העזרה הממשית הדרושה לה לשם התפתחותה הנורמלית בעתיד בעזה"י..."

התורה העולמי לישראל בירושלם, ועתידותיה הנן גדולות מאד, במדה כפולה ומכופלת, לבצור קדושת התורה והיהדות הנאמנה, ולהיות לאור גדול וקדוש, לכל עם ד' הגוי כולו, בארץ ישראל, ובכל תפוצות הגולה בעזה".

ישיבתנו המרכזית הקדושה, עוסקת עתה בעבודת קודש נוספת, להצלת צעירי אחינו תופשי התורה ברוסיא ע"י סדור העלאתם לארצנו ולישיבתנו הק', מצוה כפולה ומכופלת שהזמן גרמא, שיש בה משום הצלת נפשות ממש, ומשום הגברת כח התורה והיהדות הנאמנה בארץ קדשנו²⁸.

אולם לצערי ולכאבי הגדול והעמוק, נתונה כעת ישיבתנו הק' במצב כלכלי קשה ואיום מאד, במידה שסכנה ממשית צפוי' חלילה לכל מעמדה המפואר, אנו זקוקים עתה לעזרה מורחבת ותכופה ביותר, והנני בזה פונה בכל לשון של חבה וקריאה אל מע"כ הדגול מרבבות ישראל, וראוי והגון למלוי חובה קדושה זו, שיואל נא לתת את ידו הגדולה עמנו, בהחזקתו ובצרונו של מרכז התורה במרכז האומה עיר עוז לנו, ולזכות את ישיבתנו הק' בפרי עזרתו ופעליו הק', וביחוד להיות לעזר לצירנו המכובד הנ"ז ולסייע לו בכל מאמציו ופעליו הק' בעזה"²⁹.

28. דוגמא לתלמיד שהראי"ה קוק פעל והעלה לארץ מרוסיא, הינו הרב משה צבי נריה. בשנת תר"ץ (1930) כשהוא בן שבע עשרה, נודע לו כי הרב פועל להצלת בני ישיבה מרוסיא ומבקש בעבורם סרטיפיקטים (אשרות עלייה). הוא פנה במכתב בקשה מתובל בדברי תורה לבנו של הרב קוק, הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, ולאחר זמן קצר קיבל מירושלים אשרת מעבר וכרטיס נסיעה. בכ' תמוז תר"ץ (1930) הגיע לארץ ישראל ומיד עלה לירושלים למרכז הרב. במקביל ללימודיו בישיבת "מרכז הרב" השתלם במכון הוראה וכרבים מתלמידי הרב קוק פנה להגשמה בציבוריות הישראלית, ברוחו ובחזונו של הרב קוק. ראה עוד מועדי ראי"ה, עמ' רס"ה-רס"ו.

29. באיגרת משנת תרפ"א כתב הראי"ה קוק לבנו אודות הישיבה וקשייה: "הסידור הוא יותר רוחני ממה שהוא מעשי. טעם הדבר הוא פשוט מפני שאינני מוכשר להנהלה מעשית, ואנשים משלימים את המחשבה להביאה למעשה חסרים לנו פה" (אגרות הראי"ה, כרך ד', עמ' פ"ה). אמירה זו חושפת את אחת הסיבות העיקריות לתשתיתה הכלכלית הרעועה של הישיבה באשר רוב מעייניו של הראי"ה קוק היו נתונים לעולמות רוחניים וכושר ארגוני לא נמנה בין תכונותיו הבולטות.

מקור נוסף שיכול להאיר את מערך הסיבות למצב הכלכלי המעורער היה סדר העדיפויות בהקצאת המשאבים הכלכליים בעקבות מאורעות תרפ"ט (על הראי"ה קוק ומאורעות תרפ"ט ראה אצל אבנרי הראי"ה קוק כרבה הראשי של ארץ ישראל, עמ' 233-236). במכתב של הראי"ה קוק מי"ב אלול תרפ"ט מתריע הרב על מצב בני הישיבות: "ידועים הדברים שעוללו לנו בעוונותינו הרבים חבר המרצחים ועוזריהם עדי השקר ומפיחי החמס... אבל כעת המצב נורא. גדול הוא השבר יותר מכדי מיסת העזרה, וביחוד גדול האסון שבא על תופשי התורה והישיבות, מסיבת גריעות המצב הכלכלי בארץ ומסיבת שכחתם מן הלב, מפני שלב כל הציבור הוסב עכשיו לעזרת השדודים והפצועים הנשרפים בפועל. על כולם

אקוה ואבטח בעזה"י בהשתתפותו הממשית החשובה דמר לאימוצו של מפעל קדשנו שממנו פנה ממנה יתד לתחית קדשנו כולה, לישראל ואורייתא וארעא קדישא, וברכת ד' תבא עליו מציון ומקודש.

כעתירת ידי"ע דושה"ט באה"ר ובברכה נאמנה, המיחל לחסדי ד' על עמו וחבל נחלתו, על אור תורתו ויפעת קדשו מהר הקודש מירושלים.

הק' אברהם יצחק הכ"ק

איגרת ב' – מהראי"ה קוק ליוסף נבון

ב"ה, יום כ"ה לחדש ניסן תרצ"א³⁰

מע"כ ידידי הנעלה, השר המרום, קשור בקשרי קדש לאהבת ארץ-חמדה ורוממות קרן תורת קדשה, שלשלת היוחסין, כש"ת מר יוסף נבון ביי שליט"א.

בעי"ת פריז יצ"ו,

שלו' וברכה מקדש.

הגיעני הידיעה המשמחת, אשר על-פיה החליט רומע"כ לקבוע בעיר קדשנו ת"ו, מחלקה מיוחדת ללמוד התורה, אשר תשא את שם אבותיו הגדולים, הגאון בעל מחנה-אפרים זצוקל"ה ועוד.

בהביעי בזה את הערכתי הנלככה המלאה על החלטתו המקודשת הזאת, הנני בזה מתכבד, להפנות את תשומת לבו הטהור, ע"ד ישיבתנו המרכזית העולמית הק', בעיקר"ת ירושלים ת"ו, הראוי' וצריכה לדעתי לעמוד במרכז שטח - פעולותיו הק'.

ישיבתנו המרכזית העולמית הק', נוסדה על ידי, מתוך שאיפה ומטרה, לכוונן בעיקר"ת ת"ו בית-אולפנא ראשי-עולמי, גולת-הכותרת לכל הישיבות ומרכזי-התורה שבארץ ושבגולה, להשתלמות עליונה בתורה ויראה וחכמת ישראל האמיתית, בעד בחירי מצוינים גומרי הישיבות די בכל אתר ואתר, ולהכין ולקבוע בזה את ראשית התגשמות היעוד הנבואי: כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, בב"א.

מתכבד אני לצרף בזה לתשומת-לבו, חוברת מיוחדת המבארת ביותר בהירות את כל התכן העמוק שביצירתנו הגדולה הזאת, בחוברת זו הדברים מוסברים במדה מספיקה, עד כמה שאפשר בכלל לבאר רעיון נשגב ונאצל זה, שהוא בעצם השקפת-עולם מלאה על כל היקר והקדוש, שחיי האומה, בהוה ובעתיד, תלויים בהם. ואבקש מאד את מע"כ לעבור על החוברת הזו בכך העיון הדרוש.

סובלת ישיבתנו הקדושה המרכזית... שערי השכר נסגרו ואין מקום לבקשת עזרה קרובה" (מצוטט מתוך מכתב הראי"ה קוק אל מר מאיר וועלסיל (ללא תאריך). מקור המכתב בארכיון הרב שלמה רענן). משאבים כלכליים, שהופנו בדרך כלל אל הישיבה, הוקצו לטובת הנפגעים הישירים מן הפרעות וה"ישיבה המרכזית" יצאה מקופחת.

לכי ימלא רגשי גיל ותודה להשי"ת שזכני לראות גם בהתחלת התפתחותה המעשית והממשית של שאיפתנו הגדולה הזאת, ישיבתנו הק' משמשת כבר מעכשיו בתור בית-כנוס ומקום-מרכזי לעלית כחות התורה ורכוזם בארץ אבות. היא כבר מרכזת בתוכה קרוב למאה צעירים מצוינים, מבחירי הישיבות המפורסמות שבארץ ובגולה, עלויים מופלגים בעלי-תריסין, ההולכים ומתעלים בכל ענפי התורה והמחשבה הישראלית הק', והם עתידים אי"ה להיות לגדולי ומאורי תורה וחכמה ויראה טהורה, לתפארת קדש לתורתנו, אומתנו וארה"ק.

מספר התלמידים, המתאימים בשעור-קומתם הרוחנית³¹ להתקבל לישיבה עליונה זו, הולך ומתרבה ת"ל, בזמן האחרון מתנהלת על ידינו גם עבודת-הצלה מיוחדת לצעירי תופשי התורה ברוסיה, הנתונים שם בסכנת כליון גופני ורוחני כאחד, ישיבתנו הק' מוכרת אצל הממשלה כאן בת(ו)ר מוסד חינוכי-עליון שיש לו הזכות לקבל רשיונות-כניסה לארץ לתלמידים משתלמים, והודות לזה עלה כבר בידינו ת"ל, לשלח מספר הגון של ויזות לבחירי תלמידים ברוסיה, אשר חלק מהם עלה כבר לארצנו ולישיבתנו הק' המרכזית, והמאמצים בכוון זה הולכים בעזה"י ונמשכים.

כן רכשה לה כבר ישיבתנו המרכזית הק' חלקת-אדמה גדולה במעלה עיר הקדש, במרכזו הישוב תלפיות נהדר, הוכנה גם ע"י מהנדסים ואדריכלים מומחים תכנית-בנין משוכללת, הבנין בהבנותו יהא אי"ה היכל קדש נהדר, שיתן כבוד לתורת ישראל בארץ ישראל, הוא יתאים בתכניתו באולמיו, לשכותיו, וחדריו השונים לצרכי

31. רמתם הגבוהה של התלמידים בישיבה תובטח על ידי סלקציה קפדנית שתציב דרישות בסיסיות בפני התלמיד הפוטנציאלי. וכך מציין הראי"ה קוק במקום אחר (מאמרי הראי"ה, הישיבה המרכזית העולמית בירושלים): "התלמיד הבא להתקבל צריך להיות מצוין במידותיו התרומיות, בקי לפחות בסדר גמרא אחד ומוכשר להיות נושא ונותן בחקר ההלכה בשכל ישר. ואין צריך לומר שהוא צריך לדעת את התנ"ך ידיעה יסודית כללית, ותוכן כל ספר ופרטי פרקיו". יש לציין שבדיקת אישיותו ורמתו של התלמיד עמדה בניגוד למקובל ברוב ישיבות הישוב הישן, שבהן לא היה מנגנון סלקציה מאורגן, ולא ניתן היה לפקח מראש על מידת המוטיבציה והכשרון הפוטנציאלי של התלמיד. העמדת דרישות קבלה בסיסיות בצרוף לתשומת לב אישית לתלמידים, "הכל לפי הצורך של כל תלמיד ותלמיד", הן בין כותלי הישיבה במערכת השעות הקבועה והן מחוץ לכותלי הישיבה, אמורה להבטיח מוסד איכותי הנתון לביקורת מתמדת. עצם הצבתם מראש מלמדת על מגמה חדשנית בעולם הישיבות. וכך גם כותב במקומות נוספים, ראה פנקסי הראייה ח"ד עמ' תצ"ב: "הם דרושים שיהיו בבאם כבר חריפים ובקיאים בגפ"ת ופוסקים ע"פ הלימוד הרגיל במדה הגונה, שלמים באמונה, במדות טובות וביראת שמים פשוטה וטהורה, כפי האופן היותר טוב שאפשר למצוא בדור" וראה שם עוד.

הישיבה המרכזית הק', לכל היקף תכניתה, ובמאות ואלפי תלמידים בעזה³². עינינו נשואות עתה לרחמי שמים, ע"י שלוחיו הק', שיקומו לתת את ידם לבנין בית מקדש המעט לתורה ולתעודה בישראל בארץ ישראל.

ומעתה הנני בא לעיקר הדברים, מציע אני לרומע"כ לקבוע את המחלקה המיוחדת הזאת בישיבתנו המרכזית העולמית הק', עפ"י תכנית לימודים מיוחדת, שתקבע אי"ה מתוך משא ומתן הדדי מפורט.

מובטחני כי מע"כ יעריך את ישיבתנו הק' המרכזית העולמית בהערכה הנכונה, כפי תכונתה בהוה ובעתיד, שהיא מוסד כללי ראשי-עולמי, מכשיר-משלים לעבודת התורה והיהדות בדורנו, והעזרה והעבודה המשותפת לישיבתנו זו, איננה כמובן עזרה למוסד בעל אופי יחידי מקומי, אלא - כללי עולמי³³.

אקוה ואבטח איפוא בלבו הטהור וברוחו העדין, כי הוא ידון בכל החבה והרצינות בהצעתנו זו, וישיש לגשמה ולקשר עי"ז את שמו ושם אבותיו הגדולים וצוקל"ה וזכי"ע ועכ"י בחומת התורה אשר בציון וירושלים, אשריו ואשרי חלקו בהיותו זכאי להיות שלוחא דרחמנא לתקומת התורה והקדושה בישראל ובארץ ישראל. הוד והדר

32. במכתב של הראי"ה קוק משנת תרפ"ה מצאנו הדים מעשיים לפעולה זו: "ברוך השם קנינו מגרש גדול שיעלה לערך חמשת אלפים לירות מצריות, ותכנית הבנין הגדול רבה היא, לפי הערך של יקרת מטרתנו הקדושה ותלמידים בחירי צעירינו הולכים ונקבצים אלינו ברוך השם ממדינות שונות" (אגרות הראי"ה, כרך ד' עמ' רמ"ב). בגנזי "בית הרב" מצאנו תאור תמציתי של פרוייקט בנין הישיבה. בנין זה, שהיה אמור להוות חלק משכונה גדולה יותר "תל ראי"ה", מתואר כדלהלן: "בהתאם לתבנית הר הבית שבחרנו בו לסמל, מרכזים הננו את כל הבניינים סביב חצר גדולה... בין שני ה"בניינים הראשיים" יוקם אולם עמודים עם מסדרון פתוח שבו יתכנסו בחורי הישיבה... התלמידים יגורו בחדרים משוכללים המיועדים לתלמיד אחד או שניים. בכל קומה יהיו חדרי רחצה... במקום מיוחד עומד בית הכנסת" (מצוטט מתוך תאור פרוייקט "הישיבה המרכזית" שנשלח אל י.ש. רבינוביץ תאומים בי"ד מנחם-אב תרפ"ז (12.8.27). ארכיון "בית הרב" תיק ישיבת מרכז הרב). לגבי התאריך המדויק של רכישת המגרש הראשון של הבנין, זה הוזכר במכתב מהרצ"י קוק לרש"ח קוק מי"ד בתשרי תר"פ, ארכיון בית הרב, את/32.

33. ייחודה של הישיבה המרכזית העולמית היה לא רק בהתמודדותה עם המציאות הישראלית החדשה ומוסדותיה הרוחניים, אלא גם בהתמודדות עם צרכיו של העם היהודי בעולם כולו. בהתאם למגמה זו תכנן הראי"ה קוק שחלק מתלמידי הישיבה לא ישארו בארץ אלא שאותם תלמידים שמוצאם מחוץ לארץ ישראל ישובו לקהילותיהם, וכך כותב: "בהיותם זקוקים עוד לשוב לארץ גלותם, בכל מקום שהם, יהיו המשפיעים היותר גדולים וטובים להרבות ולהפרות את ההכרה הבהירה הראויה להתגלות באומתנו על דבר ערכה של תחית הקודש" (מאמרי הראי"ה, הישיבה המרכזית העולמית בירושלים). בפועל, אכן התגשמו הדברים לאור העובדה שחלק ניכר מתלמידי הישיבה הראשונים עלו מהגולה ומקצתם שבו אליה והפכו שם למנהיגים רוחניים.

יהא פעלו וצדקתו תעמוד לעד בחיי ההוה והנצח של תורתנו, אומתנו וארצנו הק', וכשמש ינון שמו בספר נדיבי האומה, מבצרי תחיתו ותחית נשמתו בערש הקדש! בהיותי בטוח, כי רומע"כ יעריך את הזכות הגדולה המוצעת לפניו, ויכבדני בהקדם ביקרת תשובתו המפורטת, הנני בזה חותם בכל רגשי הערכה וההוקרה, דושה"ט באה"ר ומברכו נאמנה מקדש.

הק' אברהם יצחק ה"ק

נ.ב.

רצופה בזה תמונת הבנין של הישיבה לתשומת לבו הטהור.

איגרת ג - מיוסף נבון לראי"ה קוק³⁴

פריז 1 למאי 1931³⁵

להוד מעלת כבודו הרב הראשי אברהם יצחק קוק, הרב הראשי של ארץ הקודש. ירושלים.

הוד מעלת כבודו,

זו שמחה גדולה ותענוג רב להיות בבעלות שני מכתביך, אחד מחודש טבת, שמר אפשטיין מסר לי בשמך, והאחת מכ"ה ניסן, ולקחתי בחשבון באופן מירבי הצעתכם החשובה מאוד, ההולכת לקראת איחולי היקרים ביותר, כי זו תמיד היתה תשוקתי היותר עמוקה, שיותר לא יהיה הבדל בין ספרדים לבין אשכנזים, בהיותם כולם בנים לאותו עם, כולם מאותה דת, וכולם בני ישראל.

רק תרשו לי, מעלת כבודו, להסביר לכם, שתרמתי 10,000 מ"ר סנהדרין³⁶, למטרת בית ספר לרבנים, כדי להחזיר אצלנו הספרדים את כבודם של לימודי הרבנות, שנעלמו לגמרי, ואשר ייקרא בשמו של סבא רבא רבא שלי "מחנה אפרים" וכל משפחת נבון.

ליתר פרטים, עלי לומר לכם שקיבלתי כאן את ביקורו של הרב ורנר, ואליו מסרתי את הצהרתי ביחס לאותם 10,000 מ"ר, ואת כל מחשבותיי ביחס לעתידה של ארצנו הקדושה והיקרה. אדון הרב ורנר, דיבר אלי אודותכם ואפילו אמר לי שהוא מתכוון לפגוש אתכם, בנוסף לכך שוחחנו על דברים אחרים מאוד חשובים. במקרה שטרם פגשתם אותו, התואילו בטובכם להזמינו? הוא יוכל להסביר לכם את הכל בפרוטרוט ואני מקוה שמחשבותיי ימצאו חן בעינכם, כדי להגיע לתוצאות טובות בעתיד.

34. התרגום נמסר לי ע"י הרב זאב נוימן, תורגם ע"י הרב שלמה אבינר מצרפתית, רב תודות להם.

35. הארכיון הציוני המרכזי תיק: A152/67

36. כנראה בשכונת סנהדרין - סנהדריה.

מכל מקום, הוד מעלת כבודו, אני לגמרי לרשותכם, ואהיה מאושר ולכבוד לי, אם נצליח לארגן את הדרך בה תהיה אפשרות להסכים יחד. אנא קבלו, הוד מעלת כבודו, את דרישת שלומי מלאת הכבוד היותר גדול. יוסף (ביי) נבון

ה. האיגרת המרכזית

ב"ה, יום ז' לחדש תמוז תרצ"א³⁷

מע"כ ידידי הנעלה, השר המרומם, קשור בקשרי קדש לאהבת ארץ - חמדה ורוממות קרן תורת קדשה, שלשלת היוחסין, כש"ת מר יוסף נבון ביי שליט"א.

עיי"ת פריז יצ"ו

שלו' וברכה מקדש!

שמחתי מאד להתכבד ביקרת תשובתו אלי, מיום הראשון במאי ש"ז, בקשר עם הצעתי אליו במכתבי הק(ו)דם, ע"ד קביעותה של מחלקה מיוחדת בישיבתנו המרכזית העולמית הק', אשר תשא לפאר ולזכרון - נצח את שם משפחתו הנשאה, ובראשה את שם קדשו של אותו גאון וצדיק בעל מחנה אפרים וצוקל"ה³⁸.

אחרתי במקצת בתשובתי זו, משום שחכיתי - כפי דברי מע"כ - לברור דבריו ע"י הרב אברהם ורנר³⁹, מה שלא היתה עוד ההזדמנות לכך עד היום, אקוה להזדמנות זו בזמן הקרוב אי"ה, בכל זאת לפי חשיבותה המיוחדת של עבודת קודשנו חושבני לנכון לא להמשיך הרבה את ההפסק בקשר דברינו.

גדולה וחשובה לאין ערוך השאיפה של מעלתו, לשקוד לתקנתה של היהדות הספרדית ולהרים בה את מעמד התורה דעת היהדות וחכמת ישראל, גם מכוונת

37. הארכיון הציוני המרכזי תיק: A152/67/5

38. הרב אפרים נבון, נולד באיסטנבול תל"ז, עלה עם חותנו (הגביר ר' יהודה אירגאז) לירושלים ובעקבות התנכלויות השלטון העותמני חזר לאיסטנבול, התמנה שם לרב ואב"ד, ושם נפטר בשנת תצ"ה. היה פוסק ודיין ידוע, נודע בעיקר בשל ספרו "מחנה אפרים" הנסוב סביב ספר 'משנה תורה' לרמב"ם. הרב נבון לא זכה לראות את חיבורו יוצא לאור בחייו, מאחר שהחיבור עוד לא היה ערוך. על ערש דווי ביקש מבנו רבי יהודה נבון, שיוציא את החיבור לאור, וזה הוציא לאור וערך את הספר שלא היה ערוך (ראה עוד "יהודי המזרח בארץ ישראל, גאון, ח"ב, עמ' 449, ערך אפרים נבון).

39. הרב אברהם ורנר (תר"נ-תשל"ח) נולד בירושלים, נישא לנכדת הרידב"ז מצפת וממנו אף הוסמך לרבנות. היה רבן של המושבות בגליל העליון, ומושב היה בראש פינה, ולאחר שיצא לשליחות רבנית בלרונס שבמסצ'וסטס בארה"ב, חזר והיה הרב הראשון של נתניה. היה בקשר עם נציגי הברון רוטשילד, ושד"ר של ישיבת מרכז הרב.

ונפגשת היא שאיפה קדושה זו עם כוונתה ותפקידה של הישיבה המרכזית - לרכוזם של כחות התורה ותרבותנו הפנימית בארץ חיינו ובתחיתנו בה במהלך ישראל כללי עולמי, המקיף את כל חלקי אומתנו כולה, אולם השאיפה הרוממה תושג כמוכן לא ע"י התבדלות של הנער הספרדי בבית מדרש מיוחד, - הלא מתאמצים אנו להתגבר על ממארת גלות זו של הבדלי העדות ושואפים לטשטש אותם⁴⁰ - ושאיפה זו אומנם התגשמה בהרבה בחיינו המתחדשים בארץ קדשנו - אלא ע"י התאחדות והתמזגות של בחירי הנוער הספרדי והאשכנזי במכון תורה מרכזי במקום מרכז האומה, אשר מתוך כך יצמחו לנו טפוסים מעולים של תלמידי חכמים גדולים, אשר ישפיעו במאור תורתם וחכמתם ונעם הליכותיהם על הדור, וגם יחיו את אור התורה בין היהדות הספרדית ביחוד, להחזירה לקדמות תפארתה בעזה"י.

ולמטרה זו של התמזגות-תורנית בין הספרדים והאשכנזים נקוה אמנם להגיע ביחוד ע"י ישיבתנו המרכזית העולמית הק'⁴¹, גם כיום יש לנו בה תלמידים מבני עדות הספרדיות, השוקדים ומתפתחים בלימודיהם הק' באופן מצוי, והגיעו לנו בקשות ודיעות של עוד תלמידים ספרדים הגונים הרוצים ומתכוונים להתקבל, שפת הלימודים היא שפתנו העברית⁴², מקצ(ו)ע ההלכה נלמד בהתאמה למקורות הראשונים של רבותינו ז"ל וקדמונינו מתקופת הגאונים שלאחריהם, נלמדת גם חכמת ישראל העיונית והמחקרית עפ"י ספרי הרמב"ם והר"י הלוי וכדומה מיצירות המופת של גאוני ספרד ביחוד⁴³, והנוער התורני הספרדי אשר יתרכז בישיבתנו הק' ויחונך

40. הפירוד, והקיטוב של העדות הם סימן לגלות, ומאידך האחדות והחיבור בין העדות השונות הם סימן לגאולה, כך כותב הרב לעדת התימנים ברחובות עוד בתאריך כ' שבט תרפ"ג (אגרות ראייה ח"ד, קס"ד): "ויהי רצון שיתן ד' לב אחד, לכל חכמי ישראל ונוכל להוציא מן הכח אל הפועל ע"י הסכמת כולם, להשוות את המנהגים ואת ההוראות, ולהנהיג בישראל חק אחד ומנהג אחד בכל עניני התורה והמצוה, בלא שום חלוק בין עדה לעדה. אמנם כפי מה שאנחנו רואים, צריכים אנו להכנס בעובי הקורה הזה, ע"י מה שנתאגד באחדות גדולה ובאהבת אחים אמיתית, בכל הדברים שאין שום חלוק של מנהג ושל הוראה בהם, ושאיין בהם משום השגת גבול, וע"י זה יתקרבו הלבבות, ואור גאולה ימהר לבא, ונזכה לרגלי מבשר משמיע שלי, ולמורה צדק האמיתי משיח צדקנו, שיאחד את כל פזורינו בארצנו הקרושה במהרה בימינו אמן. והנני בזה אחיכם הנאמן, החפץ באשרכם ובכבודכם".

41. ראה עוד מאמר הראי"ה קוק בכתב העת "מזרח ומערב" מאסף היסטורי-ספרותי לחקירת היהדות הספרדית והמזרחית בתפוצות הגולה, כרך א, חוברת ג-ד, עמ' 201-205, טבת-אייר תר"פ; הודפס במאמרי הראי"ה, ח"א עמ' 45-48.

42. הדגשתו שהלימוד הוא בשפה העברית בדווקא, להבדיל מישיבות הישוב הישן, היא בכדי לאפשר בין היתר לתלמידים מעדות ספרד להשתלב בתוכניות הלימוד הרגילות בישיבה. ראה לעיל.

43. רעיון כעין זה אנו מוצאים במאמרי הראי"ה ("הישיבה המרכזית העולמית בישראל"), שם הרב כותב: "כיוצא בזה ילמדו בישיבה כללי התורה... חכמת ישראל העיונית והמחקרית,

בה ובתכנית למודיה המקיפה, בודאי ישפיע לעורר את הכחות הנרדמים ביהדות הספרדית, לכצר בה את מעמד התורה ולהקימה לתחיה מלאה לשד עולמים. ולפיכך הנני מקוה ומצפה להתמסרותו הפעילה החשובה של כבודו למפעל קדשנו זה, ולפגישתנו ההדדית בשטח העבודה הנשגב הזה.

אסיר תודה מאד אהי' למעלתו אם יואיל להודיעני בפרטיות ובברור ע"ד המגרש שהקדיש למטרה זו בשכונת הסנהדרין, אם ההקדש הוא של גוף הקרקע עצמו, שיבנה שם דוקא הבנין המדובר, או כי ערכו ושיוו של המגרש הוא שהוקדש למטרה זו באופן זה האחרון – הרי אפשר כמובן בתמורת השווי לבנות אגף מיוחד בבנינה הגדול של ישיבתנו המרכזית הק', על המגרש הגדול שיש לה לשם זה, ואגף זה ומחלקתו המיוחדת ישאו עליהם את שם משפחתו הרוממה ושם הגאון בעל מחנה אפרים זצוקל"ה לזכרון נצח בחצרות ה'.

מובן מאליו שמעונין אני מאד לדעת ממעלתו פרטים מפורטים ע"ד תוכנית הבטחת המעמד הכלכלי התמידי של המחלקה המיוחדת הזאת, העומדת להסדר ע"י ההקדש על מע"כ.

בטוח אני, כי מעלתו יקדיש את תשומת ליבו לדברי אלה, וכי יזכה להיות ציר ההשגחה העליונה לזכות נצחית זו, ושמך יתנוסס לנצח בחיי ההוה והנצח של תורתנו אומתנו וארצנו הק'.

בצפי' לתשובתו הקרובה, הנני בזה ידי"ע דושה"ט באה"ר, נאמנו ומברכו מהר הקדש מירושלים.

הק' אברהם יצחק הכ"ק

מכתב תשובה מיוסף נבון לראי"ה קוק (איגרת ד')

6 אוגוסט 1931, פריז⁴⁴

כמו חמשת ספרי המופת שלנו במחקר הדת: האמונות והדעות לרס"ג, הכוזרי, חובת הלכות, מורה הנבוכים והעקרים ועוד". בתוכנית הלימודים שכתב הרב דוד כהן (ה"נזיר"), בשנת תרפ"ב אנו מוצאים את החומרים הללו כתשתית ללימודי ה"חכמה האלוקית": "תולדות הפילוסופיא הדתית העברית... הספרדית של המדברים (הישראלי, רב סעדיה גאון, חובת הלכות) האריסטואית – (אמונה רמה, עולם קטן, מורה נבוכים, מלחמות ה') הסודית – (אבן גבירול, חובת הלכות, הכוזרי) העיקרית – (ר' חסדאי קרשקש, העיקרים), האיטלקים – (דון יהודה אברבנאל, יוסף שמואל רופא מקנדיא, ר' משה חיים לוצאטו)... (קול צופיך, עמ' ע"ב). מעין כך מופיע ביתר קיצור, בתוכניות הלימודים הבאות שנכתבו בשנים: תרפ"ד ("תוכנית לימוד של "מרכז הרב בירושלים", דואר היום, י"ט טבת תרפ"ד), תרפ"ו, אורשת (א), מכללת אורות ישראל, תש"ע עמ' 1-7. ראה עוד פנקסי הראי"ה ח"ד, נספחים, עמ' תצ"ה-תק"ג, תשרי תשע"ח.

44. הארכיון הציוני המרכזי תיק: A152/67.

להוד מעלת כבודו הרב הראשי אברהם יצחק קוק, הרב הראשי של ארץ הקודש.
ירושלים,
הוד מעלת כבודו,
היטב קיבלתי בזמנו את מכתבו המכובד מז' תמוז תרצ"א לה ואני מתנצל שלא יכולתי להשיב יותר מוקדם בהיותי חולה.
קראתי בהתעניינות עצומה את כל הפרטים שרציתם בטובכם למסור לי, ואני מקבל בכל ליבי את כל היסודות שניסחתם במכתבכם, ואני מודה לכם אלף פעמים על כל טרחתכם.
אינני יכול לתת תשובות מפורטות שהייתי רוצה, בהיותי עדיין שוכב חולה, אבל חיברתי מסמך קצר שתמצאו רצ"ב, כדי למסור לכם את הפרטים המדויקים אשר ביקשתם על תוכנית בהיותי שומר, כמובן, את האפשרות לשינויים והתאמות שיראו לי כנכונים.
אודה לכם מאד לשמור בסוד את פרטי המסמך שאני מוסר לכם, כיון, שכפי שתראו, אני חייב להסתדר עם שותפים ובעלי אינטרסים, וחשוב לי מאוד שלא ידעו מראש מה הן כוונותי, פן ידרשו ממני לעמוד בתנאים יותר יקרים.
באשר לאדון הרב ורנר, ראיתיו כאן כאשר עבר בדרכו לאמריקה, וכן קיבלתי מכתבים ממנו, אך הוא עסוק בכל מיני תוכניות, ואני חושב שכדי להגיע למטרתנו אנו יכולים לצאת לדרך בלעדיו.
אנא קבלו, הוד מעלת כבודו, ביטוי של מסירותי מלאת הכבוד והכנות.
יוסף נבון (ביי)

ו. סוף דבר

אין בידינו מידע קונקרטי האם בסופו של דבר יוסף נבון תרם לישיבת מרכז הרב, ובנה בה מחלקה לתלמידים ספרדים. אולם, אין ספק, שחזונו של הראי"ה קוק לשילוב תלמידים מעדות שונות בישיבתו התממש עוד בחייו, וביתר שאת אף לאחר פטירתו. בין בלימוד משותף, ואף בנישואין בין העדות וכד⁴⁵. שילוב זה, והאחדות

45. ראייה להמשך מגמה זו, ניתן לראות מתוך מכתב שנכתב שנים לאחר מכן (חשוון תשי"ח). המכתב נכתב על ידי אחד מגדולי התורה החרדיים בארה"ק, הרב יעקב ישראל קנייבסקי (הסטייפלר), שם הוא ממליץ על ישיבות טובות שמקבלות תלמידים ספרדים, וכך כותב: "כמדומה שבישיבת מרכז הרב מקבלים ספרדים בלא קשויים ואע"פ שסודו מהרב קוק, מ"מ התלמידים היוצאים משם הם שומרי תורה ות"ח חשובים..." (השקדן ח"ב, תשע"א, עמ' 107).

בין העדות הינם מסממני הגאולה המסמלים את הניתוק מהגלות והתקרבות לימים שבהם הדעת תרבה כמים לים מכסים.

נספחים

במקביל לתכתובת זו בין הראי"ה קוק ליוסף נבון, אני מוצא לנכון לפרסם מכתבים נוספים שנכתבו ע"י שד"רים, נציגי ישיבת מרכז הרב, אל יוסף נבון בניסיון לברר ולזרוז את תהליך שיתוף הפעולה שבין השניים. אציין לדוגמא את אחד ההתכתבויות, וכך כותב לו הרב יהושע העשיל אפשטיין:

בעה"ת ה'מנ"א תרצ"א,

כבוד אדוני וידידי השר שוע ונכבד פאר עמנו גבר רב פעלים כש"ת מו"ה יוסף נבון ביי שליט"א

אחדשה"ט באהבה הנני להודיע לכבודו גם משלומי. הנני פה זה כשבועה שבועות מיום עזבי את פריז לדאבון לבי לא קיבלתי שום תשובה אודות הישיבה מהבארון רוטשילד, למרות הבטחתו של עושי דברו מר ווארמכער, אשר כנראה לא מסר את המכתב להבארון והחביאו בצל ידו. מה שלום כבודו בכלל ומה נשמע בפרט מכל אשר איתו. מאד אשמח אם כבודו יכבדני בתשובתו הרמתה האם קבל כבודו מכתבים מהרב ראש הרבנים בארץ ישראל מרן קוק שליט"א, ואם הצעתו הולכת ומתקדמת? תודה לכבודו הרם על התקרבותו אלי משך שבתיו בפריו! מה מצב מר מאירוף, כמדומה לי אשר ראיתי כי המנורה מופיעה עוד האם השיג אמצעים לזה?

והנני בזה ידידו המכבדו כערכו הרם

יהושע הערשיל עפשטיין שד"ר משיבת הגאון קוק.

פריז 17.7.31

לכבוד הרב הגאון י.ה. עפשטיין שליט"א

אמסטרדם.

רב מאד נכבד,

את מכתבו מה' מנ"א קבלתי והנני להודיעו כי מסבת המצב הקשה העובר כיום על העולם כולו לא יכול היה הבארון להתעניין עד היום בדבר הישיבה. הבארון די רוטשילד מוציא כאן על בית החולים העומד תחת פקוחו של הד"ר צדוק כהן 100,000 ל"ש, והנה עלה הגרעון של בית חולים זה לשני מליון פרנק. מצד השני לפנ"א גרעון של 40,000 ל"ש, וכו'... וכו'... המצב החמור כיום הוא כל כך רעוע שאין אדם יודע מה יביא יום, ואין כל אפשרות לקבל על עצמו הוצאות חדשות. נקוה כי הקב"ה ירחם ומשבר זה יעבר במהרה ואז תהי אפשרות לעזור.

גם אני מצדדי, למרות כל רצוני, איני יכול כיום בסבת המצב האמור לעיל להועיל במה שהוא, אולם בעתיד הקרוב כשרק יהיה לאל ידי אעשה את כל מה שביכולתי לעזרת המפעל.

מהרב הגאון קוק שליט"א קבלתי מכתבים. גם בקרני כאן הרב ורנר מראש פנה בשבוע שעבר לפני נסיעתו לאמריקה. לפני זמן מה היה אצלי מזכירו של הרב קוק בענין אסיף כספים בעד רבני רוסיה המשתדלים לעלות ארצה.

אשמח מאד לקבל מכב' ידיעות ולהיות איתו בקשר מכתבים תמיד, אבקשנו לכן להודיעני תמיד על מקום שהותו.

והנני בהוקרה.

יוסף נבון